

Byzantina Symmeikta

Vol 30

BYZANTINA SYMMEIKTA 30

Bibliographical note: D. Holton – G. Horrocks – M. Janssen – T. Lendari – I. Manolessou – N. Toufexis, The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek. Vol. 1. General Introduction and Phonology [σελ. clxx, 1-238]. – Vol. 2. Nominal Morphology [σελ. xxii, 239-1264]. – Vol. 3. Verb Morphology [σελ. xxii, 1265-1858]. – Vol. 4. Syntax [σελ. xvi, 1859-2094], Cambridge 2019

Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.25672](https://doi.org/10.12681/byzsym.25672)

Copyright © 2020, Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Σ. (2020). Bibliographical note: D. Holton – G. Horrocks – M. Janssen – T. Lendari – I. Manolessou – N. Toufexis, The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek. Vol. 1. General Introduction and Phonology [σελ. clxx, 1-238]. – Vol. 2. Nominal Morphology [σελ. xxii, 239-1264]. – Vol. 3. Verb Morphology [σελ. xxii, 1265-1858]. – Vol. 4. Syntax [σελ. xvi, 1859-2094], Cambridge 2019. *Byzantina Symmeikta*, 30, 511–514.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.25672>

D. HOLTON – G. HORROCKS – M. JANNSEN – T. LENDARI – I. MANOLESSOU – N. TOUFEXIS, *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek. Vol. 1. General Introduction and Phonology* [σελ. clxx, 1-238]. – *Vol. 2. Nominal Morphology* [σελ. xxii, 239-1264]. – *Vol. 3. Verb Morphology* [σελ. xxii, 1265-1858]. – *Vol. 4. Syntax* [σελ. xvi, 1859-2094], Cambridge 2019. ISBN 978-1-107-18174-8

Ἡ τετράτομη πολυσέλιδη (2300 σελίδες περίπου) *Γραμματικὴ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ πρώιμης Νεοελληνικῆς Γλώσσας* ἀποτελεῖ ἀπότοκο ἐρευνητικοῦ προγράμματος ποὺ ἀνάγεται στὸ 2004 μὲ ἐπιστημονικοὺς ὑπευθύνους τὸν David Holton καὶ τὸν Geoffrey Horrocks (ὁμοτίμους πλέον καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge)· στὴν συγγραφικὴ ὁμάδα συμμετεῖχαν (ἀλφαβητικά, ὅπως ἀναγράφονται στὸν τίτλο), ἡ Marjolijne Jannsen, ἡ Τίνα Λεντάρη, ἡ Ἰὼ Μανωλέσσου καὶ ὁ Νότης Τουφεξής.

Ἦταν αἰσθητὴ καὶ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη ἑνὸς παρομοίου ἐγχειρήματος, τῆς σύνταξης δηλαδὴ μιᾶς περιγραφικῆς γραμματικῆς τῆς δημόδους¹ ἑλληνικῆς γλώσσας γιὰ τὴν περίοδο (κατὰ προσέγγιση) μεταξὺ 1100 καὶ 1700, ἡ ὁποία δὲν ἦταν ἰδιαίτερος μελετημένη. Ὅπως σημειώνουν μάλιστα οἱ συγγραφεῖς (1ος τόμος, σ. xv), ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν πολυπλοκότητα τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου ποὺ ἐξετάζεται, ἕνας ἀκόμη λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ πρόγραμμα ἐπεκτάθηκε πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ὑπολογιζόταν ἀρχικά, ἦταν τὸ ὅτι συχνὰ ἔπρεπε νὰ ἀναλύσουν γλωσσικὰ φαινόμενα ποὺ δὲν εἶχαν ἀντιμετωπισθεῖ προηγουμένως συστηματικὰ καὶ μὲ λεπτομέρεια.

1. Γιὰ τὴν ἐπιλογή ἐιδικότερα τῶν προσδιορισμῶν «medieval» καὶ «early modern Greek» βλ. D. HOLTON – I. MANOLESSOU, *Medieval and Early Modern Greek*, στὸν τόμο: E. BAKKER (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*, Oxford – Chicester 2010, 539-563. D. HOLTON, *The Cambridge Grammar of Medieval Greek Project. Aims, scope, research questions*, στὸν τόμο *Πρώιμη Νεοελληνικὴ Δημόδης Γραμματεία. Πρακτικὰ τοῦ 6ου Διεθνoῦς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, ἐπιμέλεια Γ. Κ. ΜΑΥΡΟΜΑΤΗΣ – Ν. ΑΓΙΩΤΗΣ, Ἡράκλειο 2012, 263-270.

Βάση τῆς περιγραφῆς εἶναι μία εὐρύτατη συλλογὴ κειμένων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς ὅπου χρησιμοποιήθηκε ἡ δημόδης ἑλληνικὴ κατὰ τὴν ὑστεροβυζαντινὴ καὶ τὴν πρώμη νεοελληνικὴ περίοδο: ἕναν ἐκτεταμένο γεωγραφικὸ ὥρο ποὺ ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν Βαλκανικὴ Χερσόνησο ἕως τὴν Κύπρο καὶ ἀπὸ τὴν Μικρὰ Ἀσία ἕως τὴν Ἰταλία (καὶ ἄλλους γλωσσικοὺς θύλακες, ὅπως στὴν Κριμαία καὶ τὴν Κορσική). Ἐξετάζονται ὄχι μόνον τὰ λογοτεχνικά (πεζὰ καὶ ποιητικά) κείμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ μὴ λογοτεχνικά, τὰ «χρηστικά» κείμενα (δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα, ἐπιστολές, χρονολογικά σημειώματα κλπ). Σημειώτεον ὅτι στὴν δεύτερη αὐτὴ κατηγορία πηγῶν δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή², καθὼς συνήθως εἶναι γνωστὴ ἡ γεωγραφικὴ προέλευσὶς τους καὶ χρονολογοῦνται μὲ ἀκρίβεια (ἄρα προσφέρονται γιὰ ἀκριβέστερη χωροχρονικὴ τοποθέτηση τῶν γλωσσικῶν φαινομένων), καὶ κατὰ κανόνα σώζονται σὲ ἕνα ἀντίγραφο (πολλὲς φορὲς αὐτόγραφο), ποὺ σημαίνει χωρὶς τὶς «ἐπεμβάσεις» τῶν κωδικογράφων κατὰ τὴν διάρκειά διαδοχικῶν ἀντιγραφῶν, ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὰ λογοτεχνικά κείμενα, τὰ ὁποῖα συνήθως παραδίδονται σὲ περισσότερα ἀπὸ ἕνα ἀντίγραφο, καὶ ἐπὶ πλέον παρουσιάζουν δυσκολίες χρονολόγησης καὶ ἐντοπισμοῦ. Ἐπίσης ἡ μέθοδος ἔκδοσης τῶν ἐγγράφων, ἡ διπλωματικὴ, ἀποδίδει τὰ κείμενα χωρὶς τὶς ἐκδοτικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ κριτικοῦ ἐκδότη ἐνὸς λογοτεχνικοῦ κειμένου, συνεπῶς σὲ μιὰ μορφὴ ἀρκετὰ πλησιέστερη στὴν προφορικὴ τους ἐκφορὰ³, κἀτὶ ποὺ εἶναι χρήσιμο ἰδίως γιὰ τὴν φωνολογία.

2. Σποραδικὲς γλωσσικὲς μελέτες μὴ λογοτεχνικῶν κειμένων εἶχαν ἐπιχειρηθεῖ καὶ παλαιότερα, ἀλλὰ πιὸ συστηματικὴ ἔρευνά τους ἔχει ἀρχίσει κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία. Βλ. π.χ. Ι. ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Οἱ μὴ λογοτεχνικὲς πηγὲς ὡς μαρτυρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου, *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24 (2003), 61-88. Ε. ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ - Κ. ΤΙΚΤΟΠΟΥΛΟΥ - Κ. ΦΡΑΝΤΖΗ, Τὰ νοταριακὰ ἔγγραφα ὡς πηγὲς γιὰ τὴν πρώμη Νεοελληνικὴ γλῶσσα, στὸν τόμο *Πρώμη Νεοελληνικὴ Δημόδης Γραμματεία* [βλ. προηγούμενη σημείωση], 473-501. Θ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἔρευνα τῆς γλωσσικῆς ἀλλαγῆς στὰ κείμενα τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς: μεθοδολογικὴ διερεύνηση τῶν πηγῶν, *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics* (Ioannina, Greece, 30 August - 2 September 2007), διαθέσιμο ὡς CD-ROM [ISBN: 978-960-233-195-8], 987-998. C. ROGNONI, Note per uno studio linguistico dei documenti d'archivio medievale italo-greci, στὸν τόμο *Χαρτογραφώντας τὴ δημόδη λογοτεχνία. Πρακτικὰ τοῦ 7ου διεθνοῦς συνεδρίου Neograeca Medii Aevi*, ἐπιμέλεια Σ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ - Ἀ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ, Ἡράκλειο 2017, 49-59. Γ. ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Τὸ Κυθηραϊκὸ ἰδίωμα σὲ μὴ λογοτεχνικὲς πηγὲς τοῦ 16ου-19ου αἰώνα. *Μελέτες γιὰ τὴν ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 37 (2017), 375-386.

3. Σὲ κάποιες περιπτώσεις μάλιστα χρησιμοποιήθηκαν καὶ διπλωματικὲς μεταγραφὰς χειρογράφων παραλλαγῶν λογοτεχνικῶν κειμένων, γιὰ περισσότερη ἀκρίβεια στὴν περιγραφὴ τῶν φαινομένων.

Οἱ συγγραφεῖς ἐπισημαίνουν βέβαια (1ος τόμος, σελ. xx) ὅτι φυσικὰ τὰ κείμενα δὲν ἀπεικονίζουν τὴν «ὀμιλούμενη» τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἡ ἴδια ἡ ἐγγραμματοσύνη συνδέεται μὲ τὴν ἐξοικείωση πρὸς ἓνα «λογιότερο» γλωσσικὸ ἰδίωμα.

Στὸν πρῶτο τόμο προτάσσεται εἰκοσασέλιδη εἰσαγωγή, ὅπου ἐκτίθενται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προηγούμενη ἔρευνα, τοὺς στόχους καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ ἔργου, καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὶς πηγὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλήθηκε τὸ ὕλικό, γιὰ τὴν φύση καὶ τὶς ἰδιομορφίες τους, καθὼς καὶ γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιμετωπίστηκαν κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων. Ἐπίσης περιγράφεται ἡ μεθοδολογία ποὺ ἀκολουθήθηκε: Προτιμήθηκε μία ἐξισορρόπηση μεταξὺ τῆς «παράδοσης» καὶ τῆς «ἀνανέωσης» καθὼς ἡ μεγάλη χωροχρονικὴ ἔκταση τοῦ ὕλικου καὶ ὁ ὕψηλός ἀριθμὸς τῶν δεδομένων δὲν προσφέρονταν ὥστε νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἐξειδικευμένα θεωρητικὰ πρότυπα γλωσσικῆς ἀνάλυσης· ἐπίσης οὔτε ὁ παραδοσιακὸς τρόπος ἀνάλυσης ἦταν ἐνδεδειγμένος, καθὼς θὰ ὀδηγοῦσε σὲ προκατασκευασμένες ταξινομήσεις ποὺ δὲν θὰ ἔδιναν τὴν σωστὴ εἰκόνα τοῦ περιγραφόμενου ὕλικου. Ἀκολουθεῖ λεπτομερέστατη βιβλιογραφία 130 σελίδων, χωρισμένη σὲ τρεῖς ἐνότητες: α) λογοτεχνικὰ κείμενα, β) μὴ λογοτεχνικὰ κείμενα καὶ γ) ἡ δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀπεικονίζει χαρακτηριστικὰ τὴν ἀλματώδη ἐξέλιξη ποὺ ἔχει σημειωθεῖ κατὰ τὰ τελευταῖα 40 περίπου χρόνια στὴν μελέτη τῆς ὑστεροβυζαντινῆς καὶ πρώιμης νεοελληνικῆς δημόδους γραμματείας, τόσο στὸν τομέα τῆς ἐκδοτικῆς (μὲ τὶς νέες κριτικὲς ἐκδόσεις τῶν κειμένων ποὺ διαθέτουμε), ὅσο καὶ στὸν τομέα τῆς λεξικογραφίας, ἐνῶ ἄφθονες εἶναι καὶ οἱ μελέτες (γλωσσολογικὲς καὶ φιλολογικὲς) ἐπὶ μέρους θεμάτων, καθὼς καὶ ἄλλα ἔργα ἀναφορᾶς (πίνακες συμφραζομένων κ.λπ.).

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή καὶ τὴν βιβλιογραφία περιλαμβάνει καὶ τὴν φωνολογία: καθὼς, ὅπως εἶναι εὐνόητο, δὲν ὑπάρχουν ἠχητικὲς καὶ ἀκουστικὲς μαρτυρίες τῆς ἐκφορᾶς τοῦ λόγου γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, καὶ καθὼς ἡ γραπτὴ / ὀρθογραφικὴ καταγραφή τοῦ κειμένου εἶναι ἀπὸ τὴν φύση τῆς συντηρητικῆς, γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ δυσκολίες καὶ νὰ ἀπεικονισθοῦν ὀρθότερα τὰ φαινόμενα δόθηκε ἰδιαίτερη ἔμφαση σὲ διπλωματικὲς ἐκδόσεις ἐγγράφων, σὲ ἑλληνικὰ κείμενα γραμμένα σὲ ἄλλο ἀλφάβητο καὶ στὰ κριτικὰ ὑπομνήματα τῶν ἐκδόσεων, ἀναζητήθηκαν ἀναλογίες τόσο στὴν προγενέστερη ὅσο καὶ στὴν μεταγενέστερη φάση τῆς γλώσσας καὶ χρησιμοποιήθηκαν γενικὲς θεωρητικὲς ἀναλύσεις γλωσσικῶν φαινομένων (1ος τόμος, σ. 3). Οἱ τόμοι 2 καὶ 3 ἐξετάζουν τὴν μορφολογία τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ρήματος ἀντιστοίχως. Στὸν δεῦτερο, καὶ ὀγκωδέστερο ὅλων, τόμο ἡ περιγραφή τοῦ κλιτικοῦ συστήματος τοῦ ὀνόματος βρῖσκεται πλησιέστερα στὶς παραδοσιακὲς ταξινομήσεις τῶν

γραμματικών της «Κοινῆς Νέας Ἑλληνικῆς» (Standard Modern Greek) (βλ. 2ος τόμος, σ. 254), ἀλλὰ ἡ προσέγγιση εἶναι πιὸ ἀναλυτικὴ ὥστε νὰ ἀπεικονισθεῖ καλύτερα ἡ ρευστότητα, ἡ πολυτυπία καὶ ἡ κινητικότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν γλῶσσα κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο. Οἱ «παραδοσιακῆς» γραμματικῆς ἀρχίζουσι μὲ τὸ ἄρθρο· στὴν γραμματικὴν ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ τὸ ἄρθρο συνεξετάζεται μὲ τὶς ἀντωνυμίας καὶ τοὺς προσδιοριστὲς μετὰ ἀπὸ τὶς ἐνότητες γὰρ τὰ οὐσιαστικά, τὰ ἐπίθετα καὶ τὰ ἐπιρρήματα. Ἡ τελευταία ἐνότητα τοῦ τόμου αὐτοῦ εἶναι ἀφιερωμένη στὰ ἀριθμητικά. Ὁ τρίτος τόμος διαίρεται σὲ δύο τμήματα: μορφολογία τοῦ ῥήματος (σὲ τρεῖς ἐνότητες: θέμα, ἀΐση καὶ κλίση) καὶ μορφοσύνταξι, ποὺ ἐξετάζει τοὺς περιφραστικοὺς ρηματικοὺς τύπους. Τέλος ὁ τέταρτος τόμος εἶναι ἀφιερωμένος στὴν σύνταξιν: σὲ ὅκτω ἐνότητες ἀποδίδονται τὰ συντακτικὰ φαινόμενα τῆς γλώσσας κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζεται, ταξινομημένα σὲ 94 βασικοὺς κανόνες. Δὲν ὑπάρχει συστηματικὴ σύγκριση μὲ τὴν Ἀρχαίαν ἢ τὴν Νέα Ἑλληνικὴν σύνταξιν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ κρίθηκε ἀπαραίτητο. Ἐκτενέστερες εἰσαγωγὲς σὲ κάθε κατηγορία καὶ μικρότερες κατατοπιστικῆς εἰσαγωγὲς σὲ κάθε ἐνότητα ἐξειδικεύουσι τὶς λεπτομέρειες καὶ ἡ περιγραφικὴ ἔκθεση τῶν φαινομένων συνοδεύεται ἀπὸ τὶς ἀπαραίτητες ἐσωτερικῆς παραπομπῆς καὶ ἀπὸ πολυάριθμα παραδείγματα κειμένων. Τὸ ἔργο ὁλοκληρώνεται μὲ πίνακες α) γλωσσολογικῶν ὄρων, β) ἑλληνικῶν λέξεων καὶ φράσεων, καὶ γ) τῶν νέων καταλήξεων καὶ ἐπιθημάτων ποὺ ἀναπτύσσονται τὴν περίοδο αὐτή.

Συνολικῶς, τὸ τετράτομο αὐτὸ βιβλίον ἀποτελεῖ ἓνα χρησιμώτατον ἔργον ἀναφορᾶς, ἀναντικατάστατον βοήθημα καὶ πολυτιμώτατον ἐργαλεῖον ἔρευνας. Θὰ διευκολύνει σημαντικῶς τὶς φιλολογικὰς καὶ τὶς γλωσσολογικὰς ἀναζητήσεις ὄσων ἀσχολοῦνται μὲ τὰ Neograeca Medii Aevi –τὰ νεοελληνικὰ τοῦ Μεσαίωνα– καὶ θὰ ἀποτελέσει ἀναμφίβολα ἀφιετηρία συστηματικότερης μελέτης τους.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΛΑΜΠΙΑΚΗΣ

Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν/ΕΙΕ